

בס"ד, טבת תשע"ט, כולל 'רצופות', תל גבורים – פרדס כץ

מלאכת טוחן

ענף ראשון: הערות ובירורים בדין טחינת אוכלין

בגמ' (עד, ב), והטוחן. אמר רב פפא האי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן.

חילוק התוס' בין סילקא לשאר אוכלין וביאורו

[א] וכתבו התוס', וז"ל, דוקא בסילקא שייך טחינה אבל שאר אוכלין שרי.

וסתמו דבריהם בטעמא דמילתא מפני מה דווקא בסילקא שייך טחינה ולא בשאר אוכלין, ובלשונם משמע שזה מצד עצם המציאות, שלא שייך טחינה בשאר אוכלין, וצ"ב למה לא שייך.

ובפשוטו היה נראה שהמושג של טחינה הוא שמתחילה היה כאן חפצא מסוים ואחר הטחינה מתקבלת מציאות אחרת, ואילו להתוך דבר מאכל אפילו לחתיכות דקות אין מתקבל עי"ז דבר אחר, אלא זהו הדבר בעצמו כשהוא חתוך ומפורד, ואין כאן שינוי השם. אולם לפי הסבר זה צריך ביאור במה נשתנית סילקא זו ששייכא בה טחינה.

ובתוס' הרא"ש כאן נוסף: דוקא בסילקא שייך טחינה שכן דרכה בכך, אבל בשאר אוכלים שרי. וכ"כ בספר העיטור (חלק יט) ובשבלי הלקט (סי' צב) בשמו. וכן הוא בתרומת הדשן (סימן נו), "די"ל גבי אוכלין לא שייך טחינה, אלא מידי דאורחיה לטוחן, כגון טחינת חיטין או שעורין וכה"ג, אבל שאר אוכלין לא".

וצ"ב אטו מה שאין הדרך והרגילות לטחון משוי ליה כ'לא שייך'.

קושיא מסברת ה"ר יוסף המובאת באור זרוע

[ב] עוד צ"ב, דהנה בספר אור זרוע (סימן ס) כתב וז"ל, הלכך הלכה למעשה יש טחינה בפירות וצריך אדם ליזהר שלא יפרר אותם פירורין דקין ולפרר הלחם מותר מאחר שנמחן לא מצינו טוחן אחר טוחן כ"כ הרא"מ בשם ה"ר יוסף וצ"ל בשם רבינו שמואל וצ"ל. ועוד ראיתי כתב בשם ה"ר יוסף דהאי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן משום דאין זה דרך אכילתו אבל במידי דאורחיה בהכי כמו לפרר את הפת ודומה לו מותר לכתחילה דהיינו דרך אכילתו. והראשון מסתבר לי.

הרי שנקט ב' דרכים לבאר מפני מה מותר לפרר את הפת, אי משום שזה היה כבר טחון, ואין טוחן אחר טוחן, או משום 'דאורחיה בהכי', והכריע בדעה הראשונה.

אך יש להבין, שהרי דעה זו היא סברא הפוכה לגמרי מסברת הרא"ש ש'דרכה בכך' זוהי סברא לחייב משום טחינה ולא להתיר, והיאך פליגי מן הקצה אל הקצה בסברא.

דרכים נוספות בראשונים בביאור החילוק

[ג] והנה מצינו בדברי הראשונים דרכים נוספות לבאר החילוק שבין סילקא לשאר אוכלין, הריטב"א כתב וז"ל, פירש ר"י ז"ל דדוקא בהא שאינו אוכל כמות שהוא חי, אבל בפת וכיוצא בו שראוי לאוכלו לאלתר הרי הוא מותר.

וכן הוא במיוחד להר"ן, וז"ל, כתב הרא"ה ז"ל דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר דאוכלא דאיפרת.¹

ומבואר בלשון הרא"ה שבשאר אוכלין אין כאן צורת מלאכת טחינה כלל, שהרי זה נחשב כאוכלא דאיפרת. [וראה עוד בלשון התוס' רי"ד לקמן (קכח, א) ובראש יוסף כאן].

והיה מקום לבאר בכוונת התוס' דל"ש טחינה בשאר אוכלין שנתכוונו לחילוק הנ"ל, וכן נקטו הרבה פוסקים בביאור דברי התוס', יעויין בדרישה ובקרית מלך רב.

ואולי זהו גם הביאור במה שכתבו בתוס' הרא"ש ועוד ראשונים דסילקא דרכה בכך, שאין המכוון שהדבר מיועד לטחינה ולפורר אותו, אלא שהיות שהדבר אינו נאכל חי כמות שהוא, אלא טעון הכשר ע"י בישול, חלק מהתקנת הדבר והכשרו הוא חיתוכו לחתיכות דקות, ואילו בכמה מיני פירות וירקות המחינה לא מוסיפה מידי בהכשרו של המאכל ותיקונו לאכילה, שכן בלאו הכי הוא אוכלו מיד כמות שהוא, ומה לי אם אוכלו חתיכה גדולה או חתיכות קטנות.

הרחבת ההסבר בביאור המושג של טחינה באוכלין; ב' אנפי בגדר התולדה

[ד] ברם יתכן להרחיב את יריעת ההסבר בהקדם דיוק לשון הרא"ש בפסקיו (סימן ה): ומה שפרש"י דפרים סילקא שמחתך ירקות דק דק, פירוש תמוה הוא **דבר שהוא אוכל ומחתך אותו דק דק אין שייך ביה טחינה**.

ומודגש בלשונו שהתמיהה על כך שלא שייך בירקות טחינה היא משום שאנו עוסקים ב'דבר שהוא אוכל'. וצ"ב.

¹ ועוד מובא שם: וכן כתב בעל התרומה דמותר לחתוך בצלים בשבת בין ביד בין בסכין כיון דנאכל כמות שהיא והכין הוא בירושלמי.

והנה במשנה ברורה (סימן שכא ס"ק מה) כתב, ומ"מ הנוהגין לחתוך הבצלים והצנון דק דק אין למהות בידם דיש להם על מי שיסמוכו ועכ"פ אסור לעשות עד יציאת בח"נ דבעינן סמוך לסעודה ממש כמ"ש בסימן שי"ט לענין בורר. והחותכים הבצלים והצנון דק דק שעה או שתים קודם הסעודה קרוב הדבר לומר שהיב הטאת והבצלים אסורים באכילה וגם דאז אסור משום בורר עיין בסוף הסימן בהג"ה [כ"כ בח"א].

וכן העתיקו בשו"ע הרב סעיף י ובקצוש"ע.

אולם בערוך השולחן (סעיף ט) השיב על דברי החי"א, ותמיהני אטו ליכא רבותינו המתירים לגמרי תוס' ורא"ש והרמב"ם לפי דעת רבינו הב"י דדוקא לבשל אסור.

ובספר בית אליהו (סימן יא מראה מקום אות ג) הפליא עוד, דלכאורה אין לאסור בדיעבד משום מעשה שבת, שהרי דעת הרבה ראשונים להקל בזה, וכבר כתב המשנ"ב ריש סי' שיח (ס"ק ב) בשם הפמ"ג שבגוונא שהוא מחלוקת הראשונים אין לאסור בדיעבד משום מעשה שבת, ובפרט שכאן גם הרמב"ם הוא מהמקילין.

אכן באמת נראה שהמשנ"ב הכריע כן לפי מה שכתב בס"ק לח דמסתימת המחבר משמע שאפילו בירקות שראוי לאוכלן חיינ ג"כ סבירא ליה שיש טחינה באכלין, והמחבר לא חש להביא שיש שיטה חולקת בזה, ועל כן אסר נמי משום מעשה שבת, וכן ראיתי שהביאו בביאורים ומוספים של 'דרשו' בשם הגר"ח פ' שיינברג בתשובתו המובאת בספר אוצרות השבת.

ואשר נראה בס"ד בהקדם מה שנתבאר במקו"א² דבכל אב מלאכה שהיה במשכן יש להבחין בו ב' ענינים, א' הצורה החיצונית ואופן הפעולה של המלאכה. ב' ה'מלאכה מחשבת' של המלאכה והפועל יוצא ממנה.

ומעתה נראה שמצד הצורה החיצונית של טוחן, חיתוך דק של ירקות אינה נחשבת לפעולת טחינה, כי פעולה זו איננה פועלת ל'פנים חדשות', וזו איננה טחינה, [ואולי באופן שיכתוש לגמרי 'עד עפר' אזי יחשב כפנים חדשות אף באוכלין].

וכן מפורש בדברי המגיד משנה (פ"ז ה"ד), וז"ל, אבל בשאין שם אלא קצת דמיון כגון המחית את הירק שאינו דומה לטחינה רק בהעשות מגוף אחד גופים רבים, אף על פי שהטחינה משנה הגוף הראשון לגמרי, ואין החיתוך כן, זו הוא תולדה.

ונראה שזהו הביאור בלשון רש"י לקמן (קכח, א), שלא יקטום בכלי – כדרך חול, כדאמרן האי מאן דפרים סילקא דמי לטוחן. [וכן הוא לשון הטור כאן].

והיינו שבאמת חיתוך הסילקא אינה פעולת טחינה אלא 'דמי' לטוחן, כי לוקח גוף אחד ועושה ממנו הרבה גופים קטנים, ולכאורה נראה שאין לדמות טחינה לחיתוך מצד צורת המלאכה בפעולה החיצונית, אלא שהדמיון הוא מצד ה'מחשבת' שבמלאכה והפועל יוצא ממנה³.

והנה זה לשון רבינו חננאל כאן: האי מאן דפרים סילקא. פי' כעין כתישה ולא כעין חיתוך. והיינו דסבר ר"ח שרק כתישה הוי מענין טחינה ולא חיתוך חתיכות בעלמא. וכן הוא בספר העינים סי' רכז ובספר הערוך ערך סלת.

ולשיטת רבינו חננאל נראה שענין טחינה באוכלין שהוא תולדת טוחן היינו מצד דמיון הפעולה החיצונית של טחינה, שע"י כתישה משוי ליה כמציאות שונה לגמרי, ואף שאין זה פנים חדשות לגמרי, ולכן נחשב לתולדה.

ונראה שזהו הביאור בדברי הרא"ש שבדבר שהוא אוכל ומחתך אותו דק לא שייך טחינה, שעד כמה שבין כה וכה אוכל את הדבר תיכף ומיד, א"כ מהי היצירה והמלאכה מחשבת כאן שנדמה זאת לטחינה, ואילו מצד הצורה החיצונית של פעולת טחינה – ליתא אלא בכתישה⁴.

אולם באמת ביסוד הבנת ענין טחינה באוכלין ניתן להבין באופן אחר, שהדמיון הוא רק ב'מלאכה מחשבת' ובפועל יוצא של המלאכה, ונראה שזה יסוד שיטת הראשונים שלא סבירא להו כרבינו חננאל וסיעתו שחייבו רק בכתישה גמורה, אלא פירשו דמיירי בחיתוך דק דק.

² בדברינו בענין הגדרת מלאכה דש.

³ ובלשון רש"י היה נראה שהאיסור הוא רק מדרבנן מלתא דעובדא דחול, שלא יעשה כדרך שעושין בחול. אולם בתוס' רי"ד שם פירש דכוונתו דהוי תולדה דטוחן, וכן נראה בדברי הבי"ט סי' שכא. ובע"כ המכוון כמש"נ בפנים דמיחסרא בצורה החיצונית של המלאכה. ובאמת בלשון הרבה ראשונים מפורש דטחינת אוכלין היינו תולדה דטוחן, יעויין בטור ובסמ"ק ועוד.

⁴ ובאמת הרא"ש קאי בחד שיטתא עם רבינו חננאל כמו שנראה בדבריו שהעתיק לשונו, אלא שלשונו לוקח בחסר, ועי' קרבן נתנאל. ונראה שחיסורי מיחסרא בדפוס ונשמטו תיבות כמו שנראה בפי' רבינו חננאל שלפנינו.

ואע"ג דהא מיהת מבואר בלשון הגמ' דבטחינת אוכלין אינו חייב כל שאין זה טחינה דק דק, כמו שנתפרש ברש"י ובלשון הרמב"ם, היינו משום שאם הותכו לחתיכות גדולות, אינו דומה לטוחן כלל, אבל תוכן המלאכה בטחינה זו היינו שמתקן את גוף הדבר.

ומכאן מוצא שיטתם במה שחילקו בכל מיני אופנים ענין טחינת אוכלין באיזה אופן מתחייב, או שזה מחוסר הכשר של בישול, או ע"מ לבשל, וכל כיוצא בזה, כי אנו מבקשים את ענין התיקון בדבר שבזה דומה לטוחן, אולם אם פעולת החיתוך היתה נחשבת כפעולת טחינה, מה לי בתכלית החיתוך לשם מה הוא נצרך, ומה תיקון יש בו⁵.

הנפ"מ בין חילוקי הראשונים

[ה] ומצאתי ממש כדברים האלה בתוך התשובה המפורסמת בתרומת הדשן (סימן נו), וז"ל, אמנם אין נראה להתיר מהאי טעמא, לחתוך בשר חי דק דק לצורך עופות להאכילן, דהואיל ואין הבשר כך ראוי לאכילה אלא לכוס אותו דלאו כאורחיה, איכא למימר דהא דהתירו התוס' לטחון אוכלין, היינו משום דא"צ טחינה, דאי בעי אכול ליה כמו שהוא שלם והיה לועפו בין שיניו, אבל אי לא האי טעמא לא.

ובדברי התרוה"ד לכאורה נראה שכל דבריו הולכים אל מקום אחד, והיינו שבסילקא דרכה לחתכה דק דק, ול"ש לאוכלה כמות שהיא בלא שמכשירה לאכילה, והכנת המאכל היא עי"ז שטוחנו ומבשלו, וכל כיוצא בזה, ומשא"כ בשאר מיני אוכלין כגון פת הראויים לאוכלן כמות שהן, שאין אנו רואים כאן שום פועל יוצא בפעולה זו.

וממין הדברים שזהו המכוון גם בדברי התוס' הרא"ש ובתחילת דברי התרוה"ד דסילקא דרכה בכך, היינו שמצד החפצא של הירק הרי זה טעון הכשר של טחינה.

ונראה עוד שסברת האו"ז הנ"ל בשם ה"ר יוסף איננה סברא הפוכה, אלא דמיירי מצד אחר, שישנם דברים שהטחינה אינה מועילה לדבר מצד עצמו לתקנו לאכילה, אלא זהו דרך אכילתו כמו לפרר את הפת וכדומה לו, שזוהי רק צורה של אכילה, אבל אין לכך שום

⁵ והנה בתשובה הידועה בתרומת הדשן מצינו חידוש נפלא, וז"ל, מ"מ נראה ואיכא למימר דבבשר מבושל או צלי דבנ"ד, כ"ע מודו דשרי. ולא דמי לעצים ופירות ולחם, דאינהו כולי גידולן מן הארץ, ויש במינן טחינה, כגון תבואה וקטניות, דעיקר טחינה שייך בהו, אבל בשר דאין גידולו מן הארץ י"ל דבאוכל כזה לכ"ע לא שייך בהו טחינה. והכי מצינו לענין מלאכת מעמר, דקאמר אביי בפ' כלל גדול אין מעמר אלא בגידולי קרקע. אף על גב דרבא פליג עליה התם, י"ל דלענין טחינת אוכלין דבלא"ה לא שייך בהו טחינה כולי האי, מודה דיש לחלק משום גדולי קרקע. דכיון דכתבו התוספות בהדיא דבאוכלין לא שייך טחינה, וכן כתב אשירי דהוי תמיה, איך שייך טחינה באוכלין, אין לסתור דבריהם מדברי שאר הגאונים, אא"כ מצינו שנחלקו עליהם בהדיא, אבל כל כמה שנוכל לחלק, לומר דבהך מילתא מודו אלו לאלו אמרינן הכי.

הרי חזינן שמצרף התרוה"ד ב' ענינים, דהיינו כיון שהענין של טחינה באוכלין לא פשיט כולי האי, ממילא יש להקל ולהצריך דווקא אוכלין שהן גידולי קרקע. וצ"ע מה ענין זה לזה. ונעי' בתשובת הגרע"א סי' כ ובחזו"א בסוף סי' נז.

ולכאורה לפי כל מה שנתבאר בדברינו איפכא מסתברא, דהני דסברי דאין טחינה באוכלין היינו משום שהפעולה המקורית החיצונית של טחינה לא שייכא בזה, ואנן דסבירא לן לאסור טחינה באוכלין אתינן עלה רק מצד הפועל יוצא של הטחינה, וכמש"נ, וא"כ סברא הוא שבהיוב כזה לא נודק להצריך שיהיה זה דומה לאב ממש, וכמו שטוחן במשכן זה בגידולי קרקע ה"נ גם בתולדה זו.

ונעי' מה שנתבאר בענין זה במחלוקת הרמב"ן ורבינו אברהם בן הרמב"ם בקונטרס בענין איסור סוחט סוף ענף ראשון.

משמעות של תיקון והכשר, ואדרבה אלו הן ב' הצדדים של אותו מטבע, שענין הטחינה צריך להועיל להכשרו של החפצא לאכילה.

אולם אחר העיון נראה שמ"מ יש כאן נפקותא בין הראשונים, ולא דבר ריק הוא מכם, וב' שיטות חלוקות המה.

ונראה שלא בכדי נקטו הריטב"א והר"ן ודעימיהו החילוק בין אם הדבר נאכל חי כמות שהוא או שהוא מחוסר הכשר של בישול, כי יתכן שאף אם הדרך היא שגם חותכים מאכל זה, כל עוד שהטחינה אינה מוכרחת בעצם לתיקון הדבר, ומתקבלת אותה תוצאה, אין כאן 'מחשבת' של מלאכת טוחן, ורק בגלל שהטחינה היא מוכרחת לאכילת הדבר, והיינו שהדבר מחוסר בישול וכיו"ב, לפיכך חשבינן שהטחינה פועלת בדבר שינוי ממשי.

ובלשון תוס' הרי"ד לקמן שם, ופרים סילקא לא מחייב אלא כי פרים ליה ע"ד לבשלן שאין הסילקא נאכל חי. הרי לנו שאם היה נאכל חי בלא בישול, לא היה זה נחשב החיתוך כתיקון בגוף החפצא להתחייב עליו.

וצ"ב בשוב לשון תרומת הדשן על אופניו, [נראה עוד להלן בשיטת הרמב"ם].

בדברי התוס' לקמן שמחלקים בין חתיכות גדולות לחתיכות דקות מאוד, ובשוב סתירת דבריהם

[ו] והנה הרא"ש כתב בשיטת רש"י שפירש 'דפרים סילקא שמהתך ירקות דק דק', ובאמת ברש"י שלפנינו ליתא, אבל כן מבואר בדעת כמה ראשונים דסילקא לאו דווקא נקט, וה"ה כל הירקות, וכמו שצינו לדברי התוס' לקמן (קיד, ב ד"ה אלא), וז"ל, ולא דמי להא דאמר בפרק כלל גדול האי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן, דהתם מיירי כשעושה חתיכות דקות מאד והכא מיירי כשעושה חתיכות גדולות.

וכבר עמדו בסתירת דברי התוס', יעויין בראש יוסף כאן ובמנ"ח, דפשטות לשון התוס' כאן משמע שדווקא סילקא בכלל טוחן ולא שאר ירקות. ואמנם בלשון הגהות אשר"י כאן בשם ר"י כן מובא להדיא: 'ודווקא סילקא אבל שאר ירקות לא', ואילו בסתימת לשון התוס' לקמן נראה שהאיסור נאמר בכל הירקות, אלא שלא נאסר אלא החיתוך דק דק.

ויש מן האחרונים שרצו לדחוק על דרך החילוקים הנ"ל בראשונים בין פירות וירקות הנאכלין חיים כמות שהן לבין דברים הטעונים כבישה או בישול כמו סילקא, ולומר דהתוס' לקמן מיירי דווקא כל כהאי גוונא, וגם כאן כוונת התוס' היא למעט ירקות כעין סילקא, שאין עיקר דרך אכילתם כשהם חיים, ואילו כשאוכלם כשהם חיים מברך עליהם כהכל, אבל אם עיקר דרך אכילתם כשהם חיים, ומברכים עליהם בורא פרי האדמה אין חייבים על חיתוכם. [יעויין בספר אגלי טל (טוחן ס"ק יז)].

אולם על דרך הפשט נראה בשיטת התוס' לקמן דס"ל שהחיתוך לחתיכות דקות ממש יש בו מעין פעולת טחינה מצד עצמה, ואע"פ שלא שייך לומר שפנים חדשות באו לכאן, וכמש"נ לעיל, ומיירי כמו שסתמו דבריהם בכל מיני האוכלין.

ואולי הביאור הוא כמו שצייד בשפת אמת, וז"ל, ואף על גב דלא דמי לשאר טוחן דנוטל הקמה מתוך הקליפה והכא הרי גם לאחר שנמחן הוא כמקודם ולא נשתנה מראיתו מ"מ שפיר חייב דממשכן יליף והתם לא הוי טחינת חטים אלא טחינת סממנין וג"כ לא נשתנה מראיתן אחר טחינה.

ובסתירת דברי התוס' יש לומר ברווחא טפי כמו שכתב בנשמת אדם (כלל יז אות ג), וז"ל, אלא ע"כ דס"ל כשעושה חתיכות דקות מאד שייך טחינה בכל דבר, והא דכתב בפ' כלל גדול דוקא סלקא, היינו אפי' בחתיכות גדולות, ובדף קי"ד אינם סותרים דבריהם אלא שכתב די"ל דגם בכל דבר שייך טחינה אם הם דקין מאד.

ואולם ישוב זה אינו עולה בקנה אחד עם פסק ההלכה בשו"ע (סעיף ט) שמותר לחתוך בשר מבושל או צלי דק דק בסכין, ואילו לגבי ירקות סתם המחבר (סעיף יב): המחתך הירק דק דק חייב משום טוחן.

ויתכן עוד לומר בהקדם לשון הרא"ה שהעתקנו לעיל מדברי המיוחס להר"ן, דדוקא סלקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר דאוכלא דאיפרת.

וכן הוא בלשון רבינו ירוחם (נתיב יב חלק ח דף עז טור א), מחתך ירקות דק דק אסור כן פשוט בשבת וזהו לפר"שי דפריש סלקא מחתך ירקות כי ר"ח פיר' בו פירוש אחר כמו שכתבתי בחלק ארבעה עשר שפי' מחתך דק דק עצי דקלים ונראה לפי פירושו דמחתך ירקות מותר. ולדברי כלם מי שחותך דק בשר ופת ושאר מיני אוכלים מותר.

ומשמעות הדברים שלא באו התוס' והראשונים למעט שאר ירקות במסוים, אלא 'שאר אוכלין' המכוון הוא פת ובשר ושאר מיני אוכלין. וכן ביאר בספר בית אליהו (סימן יא מראה אש אות א). ושוב ראיתי שכן צידד בחזו"א (סי' נז ס"ק א) שדברי התוס' שכתבו דשאר אוכלין שרי יש לפרש על פת. וראה עוד בספר מגן אבות למהר"ם בנעט שכתב את ב' הדרכים הנ"ל בביאור דברי התוס'.

בביאור שיטת הרמב"ם שהחיתוך הוא 'לבשלו'; בתולדה בעינין שיהיה הפועל יוצא' והתועלת של המלאכה

[ז] כתב הרמב"ם (פ"ז ה"ה), התולדה היא המלאכה הדומה לאב מאלו האבות, כיצד המחתך את הירק מעט מעט לבשלו הרי זה חייב שזו המלאכה תולדת טחינה, שהטוחן לוקח גוף אחד ומחלקו לגופים הרבה, וכל העושה דבר הדומה לזה הרי זה תולדת טוחן, וכן הלוקח לשון של מתכת ושף אותו כדי ליקח מעפרו כדרך שעושים צורפי הזהב הרי זה תולדת טחינה.

ובכסף משנה שם, וז"ל, כתב הרמ"ך ה"ל לפרש דוקא ירק שאינו נאכל חי אבל ירק הנאכל חי כגון שום וכיוצא בו מותר לחתכו כמו הפת כי היכי דלא תיקשי ליה יה"כ שמותר בקניבת ירק וצ"ע, עכ"ל.

ובמנחת חינוך (מוסד השבת אות ח) הביא כמה לשונות הרמב"ם שבכל מקום נקט פרק אחר, שבשני מקומות כתב 'כדי לבשלו', ובמקום אחר השמיטו, ובמקום אחד הוסיף לבאר דמיירי במחתך דק דק, ובמקו"א השמיטו ונקט 'מעט'. ועי' עוד בנשמת אדם (שם) שג"כ נתקשה בזה.

ועכ"פ בעיקר דברי הרמב"ם נראה שדוחק הוא לפרש כמו שצייד בספר ערוך השולחן דשיעורא נקט שמחתכו דק דק עד כדי לבשלו דהמחתך לבישול מחתך דק דק, דלכאורה המציאות איננה כן, והרבה פעמים מחתך לבישול חתיכות נכבדות שנכנסות בקדירה.

וגם בסתימת לשון הרמב"ם נראה שאין המכוון כמו שדחקו המנ"ח והמעשה רוקח ובגליון יד אהרן בשם מהר"י הלוי ועוד אחרונים על דרך חילוק הראשונים הנ"ל בין אם הירק דרכו להאכל חי או לאו, שהרי עיקר חסר מן הספר שהרי לא זכר מאומה מכך.

וביותר, שהרי המעיין היטב בלשון הרמב"ם יראה אל נכון שנקט בכל תולדות טוחן את התכלית ואת המטרה של מעשה הטחינה, 'המחתך את הירק מעט מעט לבשלו' הרי זה חייב... וכן הלוקח לשון של מתכת ושף אותו כדי ליקח מעפרו כדרך שעושים צורפי הזהב הרי זה תולדת טחינה.

ובפירוש המשנה כאן, וענין טוחן הוא טחינת חלק גדול והפיכתו חלקים קטנים, ולפיכך חיתוך הירקות בשבת, או נסירת העץ לקחת הנסורת שלו, או שיפת המתכת לקחת הנסורת שלה, או בקוע העצים להפסקה כל זה תולדת טוחן. [ולפלא שדווקא גבי חיתוך הירקות לא נקט כאן התכלית של לבשלו].

ולכאורה יש לבאר שהמכוון הוא שבא לומר שכאן ענין התולדות אינו מצד צורת המעשה שיש כאן טחינה וכתשישה דומיא דאב, כי הפיכת החלק הגדול לחלקים קטנים איננה טחינה מעליא, וכמו שהארכנו לעיל, אלא שיש בזה הענין והפועל יוצא של טחינה, וזהו דווקא כאשר יש שימוש מיוחד באותם החלקים הקטנים כמות שהן דייקא, לכל מיני התכליות.

ואולי יש להטעים בזה עוד, דהנה הגאון בעל שואל ומשיב בגליון הש"ס לירושלמי (מח, א) כתב בשיטת הר"ן סוף פרק שמונה שרצים שאף לדעת רבי יהודה שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, הני מילי באב מלאכה, אבל בתולדה שאצל"ג מודה לר"ש דפטור וכגון בסוחט ואינו צריך את המשקין, יעו"ש. [ועי' באגלי טל שש ס"ק יז אות סג בהגהה; ישועות מלכו פ"א משבת; שו"ת חמדת ישראל ח"ב קונט' דרך חיים סוף סי' טו].

ונראה הביאור ע"ד האמור לעיל, שבאב מלאכה הרי עושה את הפעולה החיצונית של המלאכה כצורתה, ולכן ס"ל לר"י דמלאכה שא"צ לגופה ג"כ חייב, שהרי המלאכה נעשתה, וכן פסק הרמב"ם, אולם בתולדה שאינו עושה את הפעולה החיצונית כצורתה, ולכן מיהשבה תולדה ולא אב מלאכה, בזה בעינין שיהיה פועל יוצא ותוצאה ממלאכתו, ואם עושה הפעולה בשביל תכלית אחרת מן המלאכה לית לן בה.

ומעתה היה נראה כמו שצייד טובא מרן המחבר הן בב"י והן בכס"מ לומר דלשיטת הרמב"ם אפי' הן נאכלות כמו שהן חיות, אם חתך אותן דק דק לבישול אסור, כי יש כאן שימוש ותכלית מיוחד באופן זה לבישול, [ובזה פליג הרמב"ם על שיטת הריטב"א והר"ן והתור"ד שהובאו לעיל].

ומסברא היה נראה לחלק בדין זה באם השימוש של הבישול נחשב השימוש המעולה יותר של הדבר או לאו, ובהקדם דבריו הנפלאים של המרכבת המשנה כאן, וז"ל, ודבר זה צריך בינה יתירה דמה נשתנה סילקא משאר אוכלין ובמה יודע איפוא איזהו אוכל דדמי לסילקא, ולפי מ"ש נראה ברור דדמיון פרימת סילקא לטחינת חטים הוא דמיון חזק דאיתא בגמרא ברכות דף ל"ח ע"ב בשלמא כל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקו בורא פרי האדמה משכחת ליה בכרבא וסילקא וקרא וכו'. מבואר מזה דסילקא נאכל כמות שהוא חי⁶ ומשו"ה מברכינן עליה שהנ"ב, אלא שאין מברכין עליו בפה"א מפני שיש לו עלוי אחר הבישול. הרי שהוא ממש כדמות החטין שהוא מעיקרא אוכל, וגם אחר הפרימה אין לו עלוי אלא העלוי יהיה אחר הבישול שאחר הפרימה כשהיה שלוק.

ובמרכבה"מ בהמשך דבריו כתב בשיטת הרמב"ם שירק הנאכל כמו שהוא חי ואין לו עלוי בבישול לא חשיב חיתוכו טחינה ותיקון, יעו"ש. והיינו שאם האופן של בישול שווה באיכותו

⁶ וזה שלא כדברי הר"ד שאינו נאכל כלל כשהוא חי, וצ"ת.

ולא נחשב לעילוי בגוף הדבר והוא מחתכו לצורך הבישול, לא יתחייב עליו משום טווח, כי לא חשבינן שהועילה לו טחינתו בכה"ג, ולא נשתנה מכמות שהיה.

ובדומה לסברא זו מצינו בחידושים שבראש ספר מעשה רוקח שכתב בשם ספר הבתים בביאור לשון הרמב"ם (פכ"א הי"ח): המחיתך את הירק דק דק כדי לבשלו הרי זה תולדת טווח וחייב, לפיכך אין מרסקין לא את השחת ולא את החרובין לפני בהמה בין דקה בין גסה מפני שנראה כטווח, אבל מחתכין את הדלועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים שאין טחינה בפירות. ורבים נתקשו מניין לקח הרמב"ם הך כללא דאין טחינה בפירות, ומהו המכוון בזה, ויש שכתבו לשנות הגירסא.

וכתב בספר הבתים שצריך לומר כהגירסא שאין טחינה בפירות, ור"ל שאין טחינה באוכל הנפרד מאוכל, מלשון אוכלא דאפרת (ביצה ב. ובפירוש רש"י שם). ואינו דומה למחתך הירק, שזה צריך לו כדי לבשל, וכן החרובין אינן נאכלין בלא ריסוק, אבל הדלועין והנבלה נאכלין בלא חיתוך ובלא ריסוק.

ומבואר בשיטת הרמב"ם שענין טחינה באוכלין היינו כאשר ישנה תועלת ורווח בטחינה.

וכיוצא בזה שמעינן בדברי המג"א בביאור דברי הרמ"א (סעיף יב), וה"ה דאסור לחתוך גרונרות וחרובים לפני זקנים. ומבאר המג"א בטעם האיסור משום שהזקנים אינם יכולים לאכול בלי החיתוך. [ובחזו"א הרחיב יריעת דין זה, ורצה לבאר עד"ז גם דברי הרמ"א בסעיף ט דלא כהמ"ז והגר"א, יעו"ש].

ועוד שמעינן בדומה לזה בדברי הלבוש (סעיף י) שמבאר דין האיסור לגרור הגבינה בשבת במורג חרוץ בעל פיפיות, **כי מתקנו לאוכל**. והיינו דס"ל שא"א לאכול הגבינה בלא הגירור. [ועי' בא"ר בשם העו"ת שהלבוש לא ראה מקור הדברים בתשובת הריב"ש, ומ"מ שמעינן את עצם הסברא].

ויש להעיר עוד, שבאמת ישנו כאן חידוש המובלע בתוך דברי הרמב"ם, שאף שבמצב שלפני בישולו הרי לא הועיל לו החיתוך מידי, מאחר שיש בזה תכלית של בישול, חשיב שפיר שהועיל לו אותו החיתוך, ואף שבודאי אינו מבשלו עתה [עי' בשו"ת הרשב"א ח"ד סי' עה]⁸.

⁷ אגב נראה להתעורר מלשון ספר הבתים שהדגיש שמלאכת טחינה היא לא להפריד אוכל מאוכל, אלא לחתוך אוכל לחתיכות, ונראה נפ"מ בזה כמה שמצוי שאדם חותך חתיכת אוכל לשני חתיכות דקות, וכגון שחותך פירור שומשום לשנים, שנראה שאין שייך לדון בזה משום טחינה, כי אף שיש כאן הפרדת שני חלקי אוכל, אבל טחינה אין כאן.

ונראה שעכ"פ אין לדון בזה חיוב דאורייתא, ולא כמו שראיתי בספר וביום השבת שנקט בפשיטות שיש בזה משום חיוב דאורייתא. ולא נעלם ממני שהפוסקים דנו וצידדו בזה [יעויין אשל אברהם בוטשאש שנסתפק בזה, ובשביטת השבת הקדמה למלאכת טווח, והביאו ממרחק לחמם ממלאכת טווח בטחינת עצים. והחילוק מבואר].

⁸ ועי' בגמ' לקמן (קטז, א) על האמוראים שהכינו בעצמם צרכי השבת לכבוד השבת, רב ספרא מחרין רישא רבא מלח שיבוטא. רב הונא מדליק שרגי, רב פפא גדיל פתילתא. רב חסדא פרים סילקא. ולכאורה היינו מצד שאת הסילקא אין דרך לאכול חי אלא מעליותא דיליה הוא בבישול, והכינו לבישול, [ודלא כמו שהכין בשו"ת משכנות יעקב סי' קיד, וכמו שכתב בשביטת השבת טווח ס"ק יד].

ולפי האמור מבואר שאמנם סילקא הוי דבר שנאכל חי, אלא שאין זה דרך עילוי ושבח המאכל, ולכן מבשלים אותו, והחידוש הוא שאף כל כהאי גוונא נחשב מחוסר הכשר ביחס לשימוש המעולה של הבישול. ועי' בשו"ת תורת רפאל סי' לא.

דין כתישה וריסוק באוכלין, וחיתוך חתיכות גדולות בעצים

[ח] והנה לפי כל דברינו בשיטות הראשונים, נראה לדון בגוונא שעושה פעולת כתישה וריסוק ממש אם יהיה בזה היתר בירק הנאכל חי, או כאשר מרסק שלא על דעת לבשלו וכל כיוצא בזה, דיתכן שכל החילוקים נאמרו רק בגוונא שאינו עושה פעולה חיצונית של טחינה ממש, באופן של פנים חדשות באו לכאן, ואנו באים לדמותו מצד הפועל יוצא מן הטחינה, בזה מחלקינן כל כי הני גווני, משא"כ אם טוחן וכותש את הירק או אוכל אחר.

וכבר נמצא כזאת בדברי רבותינו האחרונים, יעויין בחזו"א (שם ד"ה אמנם) ובאגלי טל שם (ס"ק יז אות ח).

אולם לכאורה סתימת דברי הראשונים והפוסקים שלא חילקו בכזאת, ויעויין להלן בס"ד בדעת רבינו הגר"א דהיינו חיתוך היינו ריסוק, וע"כ דסבירא להו שבענין טחינה באוכלין לא נתחדש לחייב מחמת פעולת הטחינה מחמת עצמה, ויש לברר טעמא דמילתא מאי שנא מעיקר מלאכת טוחן.

ואשכחנא פתרא בדברי החזו"א עצמו שכתב בסוה"ד: 'זאין סברא לחלק בין כותש במדוכה לחותך דק דק אלא לענין סמוך לסעודה אבל לא בעיקר טחינה באוכלין'.

ועי' בברכות (לט, א), אמר רב חסדא תבשיל של תרדין יפה ללב וטוב לעינים, וכל שכן לבני מעים. ובגמ' לקמן (קיה, ב), זה ענג שבת. במה מענגו רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר: בתבשיל של תרדין, ודגים גדולים, וראשי שומין. [ויעי' בהגהות הגר"מ הורוויץ שם].

ועי' בעירובין (כה, ב), אמר רב המנונא: מערבין בתרדין חיין. איני והאמר רב חסדא סילקא חייא קטיל גברא חייא, ויעו"ש דמוקי לה דבבשיל ולא בשיל קטיל גברא. ועכ"פ הא מיהת מבואר שמעליותא דיליה בבישול.

[ומעניין הדבר שגם בסוגיא דברכות מריה דשמעתתא דברכת הסילקא דכל שמתחילתו שהכל הוא רב חיסדא].

ואגב גררא אעיר כאן על מקור נאמן למנהג ישראל שנתחדש בס"ד, הנה מנהג ישראל בהרבה מדינות הוא לשתות בחג הפסח חמיצה (בארשט - דהיינו מים שנתבשל בהם סלק, מתובלים במיץ לימון), וכפי שנראה הרבה בדברי הפוסקים בחל' פסח.

וידוע שהחידושי הרי"ם זצ"ל אמר שמעם המנהג הוא כדי להוציא מלבם של צדוקים האומרים שהכוונה ב'לא תאכלו כל מחמצת' היא, שאסור לאכול בפסח מאכלים חמוצים, והאמת היא ש'מחמצת' כוונתה, חמשת מיני דגן שבאו לכלל חימוץ.

אולם יתכן עוד לומר, דהנה איתא בפסחים (קיד, ב), מאי שני תבשילין, אמר רב הונא: סילקא וארוזא. רבא הוה מיהדר אסילקא וארוזא, הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא.

והנה 'ארוזא' היינו אורז, כמו שמבואר להדיא בסמוך, אמר רב אשי: שמע מינה דרב הונא לית דחייש להא דרבי יוחנן בן נורי. דתניא, רבי יוחנן בן נורי אומר אורז מין דגן הוא, וחייבין על חימוצו כרת, ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. והנה מנהג ישראל בארצות אשכנז להימנע מלאכול אורז בפסח מחמת איסור 'קטניות', ועל כן נהגו במנהג זה של סילקא דהיינו מי סלק שקורין בארשט, וזה מאכל חשוב, כמו שנתבאר.

וביאור הענין נראה שכת"ש איננה טחינה מצד הפעולה, כי אין כאן 'פנים חדשות' ע"י הכתישה והריסוק, וכל מה שמחמיר החזו"א בכתישה הוא ביחס לקולא של הרשב"א שלא לתר מותר, דהתם סברת הקולא היינו מצד שזה דרך אכילה, וכמו שיתבאר להלן, בזה סבר החזו"א שכת"ש איננה בכלל דרך אכילה.

והנה לגבי חיתוך אוכלין מצינו בסוגיא ובדברי הראשונים להדיא שרק חיתוך דק דק הוי בכלל טחינה, ויש לדון בכיוצא בזה בחיתוך של עצים, ואמנם כן נראה בלשון רש"י כאן: דסלית סילתי – עצים דקים להבעיר אש. וכן נראה בלשון הרא"ש כאן ובפסקי הרי"ד ורבינו פרחיה ובאור זרוע (סי' ס).

וכן מפורש במרדכי בביצה (פ"ד רמז תרצא), וכתב אבי העזרי דביקוע דאמרין דשרי ה"מ לחתיכות גדולות ואף על פי שאפשר לעשותו מעי"ט לאו מלאכה היא אלא עובדא דחול אבל דקות לא דאפשר לבקע מעי"ט ואמרי' פרק כלל גדול האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן⁹.

אולם כבר העירו שמדברי הר"ן על הרי"ף בביצה (יו, ב מדפי הרי"ף) בשם הראב"ד נראה שנקטו שבחיתוך עצים גם בחתיכות גדולות יהיה חייב, יעו"ש¹⁰.

ולכאורה נראה מכל זה שישנו חילוק מהותי בין טחינת עצים לטחינה באוכלין, וצ"ב.

וחשבתי לומר שבטחינת אוכלין עצם מציאות הטחינה גם באופן שזה דומה מאוד למלאכת טוחן אינה נחשבת למלאכה, כי זה כמין קלקול, כי אין משמעות ל'פנים חדשות' שנעשה ע"י הטחינה, כי בין כה וכה הדבר מיועד לאכילה, ולכן מיחסרא בצורת המלאכה. וזה פשר החילוקים שמצינו לקולא בטחינת אוכלין דגרע מטחינת עצים וכיוצא בזה.

ואולי זהו גם שורש החילוק שבטחינת אוכלין נתבאר בלשונות רש"י והרמב"ם דהוי רק תולדה ולא אב, ואילו לגבי חיתוך עצים משמעות סתימת לשון רש"י דהוי אב דטוחן, ויעויין באגלי טל טוחן ס"ק ז.

אולם העומד לנגד זה הוא מה שמצינו בדין טחינת אוכלין ע"י כלי המיוחד לכך, יעויין בשו"ע סעיף ז לגבי דיכת פלפלין, ובמשנ"ב שם ס"ק כג שאם שוחק פלפלין או תבלינים אחרים במכתשת כדרכו יש בו איסור דאורייתא משום טוחן. וכן מפורש בלשון הרמב"ם פ"ח הט"ו.

⁹ ועי' בתוס' רי"ד ביצה לא ב, הובא בשבלי הלקט סי' רמז; ראב"ה שם, וכ"כ ט"ז סי' תקא ס"ק ב בד' הרא"ש ביצה שם, ובפמ"ג פתיחה כוללת להל' שבת בדברי הרמב"ם שבת פ"ח הט"ו שכ' עד שידקדק מהן.

¹⁰ שהאריכו לבאר שביקוע עצים לחתיכות גדולות הותר ביו"ט רק משום מלאכת אוכל נפש, ובאמת בפסקי רי"ד בביצה שם כתב וז"ל, אף על פי שביקוע עצים יכול לעשותו מערב יום טוב הותר לעשותו ביום טוב, שאין הביקוע מלאכה אלא מירחא בעלמא ומשום כבוד יום טוב התירו, והא דאמרי' בפרק כלל גדול האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן, דווקא כשעושה אותן קיסמין דקין כדי לאחוז בהן את האור, אבל ביקוע עצים אינו אלא מירחא בעלמא.

ועי' בשו"ע הל' יו"ט סי' תקא סעיף א ובמג"א ובביאור הגר"א שם ב' הדעות, ובספר אמרי בינה דיני יו"ט סי' ב.

וכן בסעיף י לגבי גרירת גבינה במורג חרוץ בעל פיפיות, ובמשנ"ב שם (ס"ק לו) נקט לעיקר הטעם של דרך חול¹¹, אולם יעויין בדברי הגר"א בביאורו שמדמה זאת לבורר בנפה וכברה דחייב אפילו לאלתר, וציין לדברי הריב"ש (ס"י קפד). ובדברי הריב"ש בתשובתו שם מבוארים ב' הסברות, ונזכר להדיא בדבריו שטחינת אוכל בכלי המיוחד לכך יש בו חיוב גמור מדאורייתא.

ובע"כ שהחילוק בין טחינת אוכלין לטחינת עצים אינו חילוק מהותי, אלא באופני עשיית המלאכה ומהי דרך המלאכה, כי גם באוכלין משכחת לה חיוב גמור לכולי עלמא באופנים שונים.

ולפי"ז חשבתי לדחות גם החילוק שמצינו בשיטת הראשונים שבעצים חייב אף בחותך חתיכות גדולות, שיש לומר שאין כאן חילוק מהותי, אלא שבעצים מחמת גודלן העצום של הגזעים שמבקע, אזי כשחותך חתיכות גדולות יחסית, זה גם נידון כטחינה וחתיכות דקות, כי תלוי ביחס לדבר שחותך.

והנה בלשון רש"י להלן בסמוך (ד"ה חייב אחת עשרה) לגבי זומר קנים, 'עשאן דקות מאחת שנים או שלש הרי זה מוחן', ולכאורה חצי או שליש קנה הוא לא 'דק דק'¹².

¹¹ והיינו משום דהוי גידולי קרקע ואין במינו טחינה, והוקשה להמשנ"ב מאי שנא מהא דאיתא בסעיף ט שמותר להתוך בשר מבושל או צלי דק דק בסכין, ולפי המחבר בע"כ הטעם הוא משום שאין טחינה אלא בגידוק, וכמו שהעלה במשנ"ב ס"ק לא, כי הרי המחבר סתם דעתו שיש טחינה באוכלין בכל גווני, יעו"ש, ולכן סבר שאין האיסור אלא מדרבנן משום דהוה דרך חול, ובאמת כן מדויק לשון המחבר שנקט לשון איסור ולא לשון חיוב.

ובאמת צ"ע בדעת הריב"ש שבתחילת דבריו אתי עלה מצד חיוב מוחן מן התורה, ולא נזכר מאומה בדבריו דמיירי כאן בדבר שאינו גידולי קרקע.

ואמנם יעויין בנשמת אדם שמאריך בקושיא על סתירת דברי המחבר, ונקיט בשיטת המחבר שבהמה הוי שפיר גידוק, והיתר היתוך בשר הוא מטעם אחר, יעו"ש. וראה עוד באגלי טל (מוחן סוף ס"ק כא).

איברא שדבריו עומדים לנגד דעת המ"ז והגר"א והמשנ"ב שנקטו שעיקר הטעם הוא משום שאין זה גידוק. ונהגר"א הוסיף בלשונו 'וה"ה לכל מלאכת הקרקע כמש"ש ע"ה א', ונראה דמיירי מכל המלאכות שהן מסידורא בפת שהינם מלאכות קרקע, ולאפוקי מכל מיני מלאכות שמיסודם אינם מלאכות קרקע כלל.

ואמנם בדברי המחבר כאן נראה דרבותא נקט לאסור, ואף שהמחבר אסר להתוך הירק דק דק בלא שום היתר או הגבלה, ובע"כ דהיינו משום שהיה מקום להתיר משום שאין זה גידולי קרקע.

ובמשנ"ב ס"ק למ כתב בדבר שיש נפקותא להלכה בהאי טעמא דאינו גידוק, בדבר שהוא גידוק לא ניזיל בתר רובא דעלמא, ועל כן בסעיף יב כתב הרמ"א שאסור להתוך גרוגרות וחרובים לפני זקנים.

וראה עוד בשו"ת בית יהודה (עייאש; או"ח סי' כו) שנקט בביאור דברי הריב"ש דקאי על חיוב דאורייתא, ומטעם דהוי כלי המיוחד לכך, ואף דהוי גידוק. וכן נקט בספר טל אורות לר"י בן גויא דף לד א. ובאגלי טל (ס"ק יז אות ח) נקט שבמורג חרוץ הוא טחינה ממש שנשתנה לגמרי.

ובאמת הך כללא דאין טחינה אלא בגידוק לא ברירא כולי האי, וכמו דחזינן בדברי התרוה"ד הנ"ל, והאריך בזה בחזו"א שם, ובדבר קושייתו מטחינת רגבי עפר, כבר הקשה כן הרש"ש בהגהותיו לביצה ז, ב.

וראה להלן בהערה בדין טחינת מלח.

¹² ובחי' צמח צדק למשניות רצה להוכיח מדברי רש"י אלו שגם כטחינה באוכלין את צריכים ההתיכות להיות דק דק גם באורך וגם ברוחב, אלא אם הינם ארוכים וצרים ג"כ נחשב לטחינה.

והגר"א ליברמן שליט"א רצה לחלק דהתנאי של דק דק לא נאמר בטחינת חפצים אלא רק באוכלין. אולם יעויין בספר ארחות שבת (בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל; פ"ה הערה י והערה יב) שרצו ללמוד מזה ששיעור ה'דק דק' הוא באופן יחסי לדבר שהוא חותך אותו, וצ"ע. [ועי' בשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד].

ובספר אגלי טל (ס"ק ז) רצה לחלק דתליא מילתא במידת התועלת שמפיקים מהחיתוך, שבסילקא וסילתי טוב להם החיתוך דק דק, ומשא"כ בקנים לחלתא, יעו"ש.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן צא אות יג) כתב לחלק שבאוכלין עדיין צריכים לשיניים המוחזקות אותם, ושאינו ביקוע עצים שראויים לתפקידם מיד בלי שום טחינה, והוסיף שגם משום כך מותר לחתוך דק דק מהעובי של צנן וכדומה הואיל והחתיכות הן עדיין גדולות הזקוקין לשיניים מוחזקות, אולם החותך עצים דק דק כדרך שרגילים לחתוך עצים דקים ולהדביקים (דיקטים) נראה דשפיר חייב אף על גב שהם גדולים וארוכים, דאף שהם ארוכים חשיב מוחן מפני שהם דקים.

בביאור שיטת הרשב"א דטחינת אוכלין לאוכלן לאלתר שרי

[ט] שיטה חדשה ונפרדת לגמרי מצינו בדברי הרשב"א בתשובותיו, והובא בר"ן על הרי"ף כאן בזה"ל, וכתב הרשב"א ז"ל בתשובה דדוקא במחתכן כדי לאכלן למחר או לכו ביום לאחר שעה הא לאו הכי שרי כדשרי אביי לברור ולאכול לאלתר.

ובדברי הרשב"א (ח"ד סימן עה) למדנו בטעמא דמילתא דלאלתר שרי, וז"ל, שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו התיכות גדולות או קטנות. דכענין שאמרו לענין בורר היו לפניו שני מיני אוכלין, בורר ואוכל. בורר ומניח לא יברור. ואם בורר, חייב חטאת. ופירשה אביי דה"ק: בורר ואוכל לאלתר. בורר ומניח לאלתר ולכו ביום, לא יברור. ואם בירר, נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. דאלמא כל שאוכל לאלתר, כדרך שדרכן של בני אדם לאכול, אף על פי שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת, בשמניח לאחר זמן, ואפי' לכו ביום, וה"נ דכוותה היא.

ובשלטי הגבורים (סי' ג) תמה על דברי הרשב"א בזה"ל, דכיון דהאיסור הוא משום מוחן מה לי מוחן לכו ביום או לאלתר או למחר וכי כל המלאכות שרי לעשותה בדצריך לאותה מלאכה לאלתר, ואל תשיבני מביריה שהתירו לברור כשרוצה לאכול לאלתר דהתם טעמא דבכה"ג שהתירו לא הוי ברירה. ועוד שחכמים עצמם פירשו דין הבורר בכה"ג, אבל הכא שהם פירשו דחתיכת ירק דק הוי מוחן ולא חילקו, מנין לנו לחלק מסברא ולדמות מה שלא דמו הם.

והנה בבית יוסף כתב 'ומשמע דליכא מאן דפליג עליה דהרשב"א בהא דהא שפיר מיייתי ראיה מההיא דבורר'. ולכאורה צ"ב, חדא, שהרי כל הראשונים לא חילקו בכגון דא, והיה להם לבאר זאת¹³, וכמו שכתב החזו"א "ובעיקר דינו של הרשב"א נראה דהרשב"ם וסמ"ג

¹³ אולם יתכן שהביי צידד לפרש גם בדעת הרמב"ם שמצריך 'ע"מ לבשלו' שהיינו מצד שזה לא לאלתר ומחוסר בישול.

ואמנם כן העלה במנחת חינוך, וז"ל, וכוונת הר"מ שכתב כדי לבשלו נראה דסברתו כעין סברת הרשב"א דאם מחתך כדי לאכול לאלתר אינו חייב משום מוחן כמו בורר ע' בראשונים שהקשו על דבריו דל"מ מוחן שיהי' פטור בלאלתר. וסברת הר"מ נראה דומיא דטחינה בעינן כמו מוחן תבואה לאחר הטחינה אין אוכלים

והמרדכי והרא"ם שהביא הגה"מ אינם מחלקים בין סמוך לסעודה או לא דלא לישתמיט שלא יהו מפרשים הדבר".

ועוד מאי ראייה מייתי הרשב"א מבורר, אדרבה, לא שמעינן הכי אלא בבורר ולא בשאר מלאכות, ואין לך בו אלא חידושו, וכמו שכתב בשו"ג ז"ל תשיבני מברירה'.

והחזו"א הוסיף זבסברא יש לחלק בין בורר לטוחן שמשנה צורה הראשונה טפי, וגם אינו דרך אכילה'.

ואשר נראה הביאור בזה דסבר הרשב"א דההיתר של לאלתר בבורר אינו דין היתר מסוים בבורר כיון שאינו דרך ברירה וכיו"ב, דא"כ מה לי לדבר זה אצל טוחן, אלא יסוד הענין הוא כמו שכתב הרשב"א 'שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו חתיכות גדולות או קטנות', והיינו שלא נאמרו הגבלות על האדם כיצד לאכול, ולכן הותר לו לבורר דרך אכילה, ואין לזה שם מלאכה כלל, אלא זוהי צורת אכילה, ועל כן פשיטא ליה להרשב"א מסברא שאף לגבי טוחן הוא כן, דלאלתר יהיה שרי.

והחזו"א (סי' ס"א ס"ק א) הגדיר "דאכילה התמידית היא דרך ברירה ודרך טחינה ולא חייל עליה שם עובדא ועמל מלאכה, והלכך אף במכין סמוך לסעודה לאו טוחן ולאו בורר הוא אלא נטפל לאכילתו".

ולפי דרך זה נראה שמוכרח לומר בדברי הרשב"א כמו שנקט החזו"א שם (ד"ה אמנם), וז"ל, ויש לתמוה על זה מהא דתניא בתוספתא אין מרסקין דבילה גרוגרות וחרובין לפני זקנים, ולשון לפני זקנים מתפרש שהן מסובין לאכול, ואף אם יש לדחוק ולפרש ליתן לפני זקנים, מ"מ כיון דלפני זקנים באמת שרי, לא ה"ל לתנא למיתני בלשון שיש לטעות. ועוד דתנא מיהדר אתקנתא ויהיב שריותא בקתא דסכינא ליתני דמרסק סמוך לאכילה.

ולכן נראה דלא התיר הרשב"א רק חיתוך דק דק כיון דעיקר החיתוך הוא דרך אכילה אין חילוק בין חתיכות גדולות וקטנות והכל מיקרי דרך אכילה, אבל ריסוק דהיינו כתישה

עדיין רק על ידי בישול או אפי' ה"נ אם חותך כדי לבשלו הוי טחינה אבל כדי לאכול בלא תיקון ל"ה דומיא דטחינת תבואה ומה לי לועם בשיניו או שמחתך קודם שיהא קל לאכול אין סברא שיהיה טוחן ככה"ג כנ"ל סברת הר"מ ומסתברים דבריו מאוד.

וכעת מצאתי כעין הדברים האלה במאירי ביצה (לד, א), וז"ל, ופרימת החרוב והסילקא והכרתי ושאר התבשילין לענין שבת אמרו עליהן חייב משום טוחן וביום טוב מיהא לצורך אוכל מותר ואף בשבת דוקא להצניע לאחר שעה אפילו ליומו אבל לאכול מיד מותר וזהו שתפשו שם בפרק כלל גדול ע"ד ב' האי מאן דפרים סילקא שהסילקא אינה ראויה היום שאינה ראויה לאכלה היה. ואין לומר שלא יהא חייב אלא פורם לצורך מחר כעין סילקא שהרי אמרו שם בבורר להניח על השלחן מותר ולהניח אף לבו ביום חייב הטאת.

והנה בדברי המאירי לא נזכרה שיטת הרמב"ם שישנו תנאי של 'לבשלו', אבל נזכר החילוק של הראשונים שהסילקא אינה נאכלת חי, ומפרש שזה מצד ההיתר של לאלתר האמור במלאכת בורר כסברת הרשב"א, ומעתה לא רחוק הוא לפרש כן גם בשיטת הרמב"ם, וכדברי המנ"ח.

ובדברי המאירי מצינו שהמקור לחידוש שלא לתר שרי היינו מצד שזה המיוחד בסילקא שזה לצורך מחר, אולם בלשון הרשב"א עצמו בתשובתו נראה שלא פירש כן בפשט הגמ', ואדרבה נראה מדבריו שחילק בדיני סילקא גופיה אם הוי לצורך לאכול לאלתר או לאחר זמן.

אולם כן נמצא בלשון השואל את הרשב"א שם, וז"ל, ואם באנו לומר: דשלא לצורך היום קאמר, אלא כדי לבשלו לערב; וכמ"ש הרמב"ם ז"ל: המחיתך את הירק דק דק כדי לבשל, ה"ז תולדת טוחן. והדבר צ"ע: אי טוחן ממש קאמר, היאך נתיר מלאכה דאוריית' מפני עופות ובהמה.

כמעשה המחינה ממש ואין זו דרך אכילה אלא תיקון המאכל על צורה אחרת אין אכילתו מיד פועלת כאן כלום.

ובדברי החזו"א מבואר שם שהיתר של לאלתר היה מועיל גם על ריסוק וכתיתה, אצל אדם כזה שכדי לאכול אינו מוכרח לרסק ולכתוש ויכול לאכול הדבר כמות שהוא, אבל אצל 'זקנים' וכיוצא בזה שאינם מסוגלים לאכול בלא הריסוק, אזי לא מהני להו ההיתר של לאלתר.

ונראה הביאור בחילוק זה, שגם ריסוק וכתיתה עדיין יכולים להחשב כדרך אכילה כל עוד אינם מוגדרים כתיקון המאכל בעצם, ולכן רק באופן שמרסק למי שאין ביכולתו לאכול בצורה הנוכחית, נחשב שמתקן וטוחן המאכל ולא בדרך אכילה¹⁴.

דרכו של רבינו הגר"א בהבנת דברי הרשב"א

[ו] אולם באמת נראה בכל דברי רבינו הגר"א שדרך אחרת לו בביאור שיטת הרשב"א, דסבר שמקורו הוא מדברי הגמ' לקמן וכמו שכתב וז"ל, וכ"ז כו'. כמ"ש קנ"ה א' מרסקין כו' ושם בגמ' משום דמטרח באוכלא הלא"ה מותר.

וכן בדברי הגר"א מפורש להדיא שאין חילוק בין ריסוק לחיתוך, כי לשון מרסקין בברייתא היינו חיתוך כדברי רש"י קכת, א שפירש אין מרסקין – אין מחתכין, ובע"כ שלדברי הרשב"א גם ריסוק וכתיתה מותרים כאשר הוא לצורך האכילה לאלתר¹⁵. (וכן נקטו בספר שביתת השבת ס"ק יב ובשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד).

ולפי דברי הגר"א אנו מוכרחים לומר שמה שנאמר בתוספתא 'לפני הזקנים' היינו לאו דווקא זקנים, ונקט לפני זקנים משום אורחא דמילתא שהם אינם יכולין לאכול אם לא יחתכום דק דק, כמו שכתב בביאור הלכה (ד"ה לפני זקנים). או שנפרש דברי התוספתא כמ"ש"כ הפמ"ג דמיירי במרסק לפנייהם שיאכלו לאחר זמן.

ובספר צדק אברהם הוכיח בכמה ראיות מוצקות מדברי הרשב"א גופיה בתשובתו שם (וכן בדברי השואל שם) שלשיטתו גם שחיקה וריסוק מותר לאלתר. וכן הוכיחו מדברי הריב"ש בתשובותיו סי' קפד¹⁶. וראה מה שהאריך בזה בשו"ת מגדנות אליהו ח"ב סי' קיג.

אולם לכאורה יש לדון בסברא דזיל בתר טעמא, הרי יסוד ההיתר של לאלתר אינו מגזירת הכתוב, אלא שכך הוא דרך האכילה, וא"כ יהיה הדבר תלוי במיני המאכלים, שדווקא

¹⁴ והמעייין היטב בכל דברי החזו"א יראה שאף איהו גופיה מודה שעיקר ההנחה לחלק בין חיתוך דק דק לריסוק וכתיתה, יש בה הרבה מן הדוחק בלשונות הפוסקים, ובפרט בלשון הרמ"א, ואעפ"כ לא אבה לנמנות מלהחמיר בריסוק, מאחר דלא פשיטא ליה כל הקולא של מחינה באוכלין, וכמבואר בכל אריכות הקדמותיו. ולכך נראה שיש מקום גדול להחמיר בזה, למרות שבלשון הרשב"א המיקל בלאלתר מוכרח שלא חילק בזה. (וגם בדברי הריב"ש בתשובתו מבואר שהחמיר רק במחינה בכלי המיוחד לכך ולא בריסוק, וכמותו נפסקה הלכה בגרירת גבינה במורץ חרוץ בסעיף י).

¹⁵ ועוד יש להטעים לפי סברת הבן איש חי בשו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סימן יט) שהוסיף להסביר טעם הרשב"א, שהואיל ודרך האדם ללעוס בשיניו היטב את מאכלו לפני שיבלענו, לכן גם כשהותך מאכלו בסכין על מנת לאוכלו לאלתר נחשב דרך אכילה בכך, שעושה כן להקל על לעיסתו בפיו, ולכן מותר. וכיוצא בזה כתב באגלי טל (ס"ק כד) ושוב דחה סברא זו. ולפי סברא זו בודאי ריסוק לא גרע מחיתוך, שעיקר פועלת האכילה והלעיסה היא הריסוק.

¹⁶ וראה עוד בספר ארחות שבת (פ"ה הערה יז והערה יח), ובספר הלכות שבת בשבת (פרק יב הערה 35).

מאכלים כאלו שדרכם בריסוק בדרך אכילה נוכחו אלו הנוהגים לרסק ביצים מבושלות ולערבבם בשמן ובצל וכו'] יהיו בכלל ההיתר של לאלתר¹⁷, ומשא"כ ברוב המאכלים שאין הדרך לרסקן כלל. וצ"ע.

נטיית והכרעת הפוסקים להלכה

[יא] והנה בספר הלכות שבת בשבת (פרק יב הערה 28 והערה 30) הפליג לומר שכל הראשונים ג"כ הסכימו למוצא דברי הרשב"א, וחילוקיהם השונים בביאור שמעתתא דידן נובעים מן הקושי הזה 'שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו התיבות גדולות או קטנות', וזה המכוון בדברי הב"י שלא מצינו מאן דפליג על הרשב"א.

אולם לענ"ד אינו נראה כלל שזה היה מוצא חילוקיהם, ויותר נראה שהוקשה להם לישנא דגמ' דנקיט איסורא על סילקא במסוים, ומזה חתרו לחפש מה דומה לסילקא לחייב בו, ולא מצד שהוקשה להם כעין סברת הרשב"א.

והנה בלשון השו"ע יש כאן דבר מפליא מאוד, שסתם ההלכה, המחלת הירק דק דק, חייב משום טוחן, ולא הגביל מאומה האיסור בזה, ולא חש להקל כהרמב"ם והרא"ש הרמב"ן והרא"ה והריטב"א וספר התרומה והתוס' והמאירי והרמ"ך, שכולם סוברים להתיר לחתוך דק דק פירות וירקות הנאכלים חיים או עכ"פ בגוונא שאינו על מנת לבשלן. ומאידך, גם לא העתיק את ההיתר של לאלתר המבואר בדברי הרשב"א, ואף כי להלכה פסק בב"י להדיא כדברי הרשב"א, מפני סתם הדין בשולחנו, ורק הרמ"א הוא שהוסיף ההיתר של פירור לחם וההיתר של לאלתר.

ובמטה יהודה נקט דסתימת השו"ע מבואר דלא כהיתר הרשב"א. וכן נראה בפשטות שמכל מקום מצא לנכון לחוש לדברי האוסרים בספק איסור תורה.

ובאמת הרמ"א העתיק דברי הרשב"א בלא שום הסתייגות, אבל בב"י הכריע: "ומכל מקום נכון הדבר להזהיר שיחתכום לחתיכות גדולות קצת ושיאכלו לאלתר וכל כהאי גוונא נראה

¹⁷ אולם יש לדון בצדדים אחרים להיתר גמור, שהרי במאכלים מבושלים מותר לשוחקם ולרסקן כדין שהיקת הריפות בעין הפרור בתוך הקדירה, יעויין ברמב"ם פכ"א משבת ה"ג, וראה בחזו"א סי' נח ס"ק ט שביאר שבישולו מפקיעתו ממלאכת טחינה כיון שטחינתו נוחה ואין שם מלאכה עליו. נראיתי שנהלקו פוסקי זמנינו לענין תפוז"א מבושלים, יעויין בספר ארחות שבת פ"ה סעיף ט ובהערה יט, ובהלכות שבת בשבת שם הערה [41].

ובאמת בביצים בלא"ה שרי משום שאינם גידולי קרקע, כמבואר בשו"ע סעיף ט. אולם באמת דעת החזו"א (שונה הלכות סי' שכא סעיף כד; ולא נמצא מקורו בדברי החזו"א – ארחות שבת הערה כז) שאין להקל גם בדברים שאינם גידולי קרקע שלא בסמוך לסעודה, וא"כ נמצא שסו"ס הוצרכנו להיתר של 'לאלתר' בריסוק ביצה, והרי היתר זה ליתא לדעת החזו"א גופיה בריסוק וכתישת האוכל.

אלא שהחזו"א עצמו מחמיר רק באופן שהריסוק מכשיר ומתקן את הדבר לאכילה, ובלעדי הריסוק א"א לאוכלו לאותו אדם, וזה ליתא בנידון דידן.

ובעיקרא דמילתא יש לדון טובא אם אמנם מה שהחמיר החזו"א בכתישה וריסוק אם החמיר גם בדברים שאינם גידולי קרקע, וראיתי שהאריך בזה בכל היקף הצדדים בספר אוצרות השבת בירורי הלכה סי' כ, ושם בסופו במדור התשובות הובאו מכתבים מאת הגר"ח פ"י שיינברג והגר"ח זילבר זצ"ל דפשיטא להו להיתר גמור, ואילו הגר"ש דבליצקי זצ"ל נוטה לאסור.

דלית ביה בית מיחוש לדברי הכל". ומזה נראה דהרמ"א לאו בשיטה חדא קאי עם דברי המחבר, ולא בא לפרש את דבריו אלא להביא דעה אחרת, ושלא כמו שנקטו כמה מחברים בזה.

ענף שני: חקרי הלכות

טחינה אחר טחינה

[א] כתב הרמ"א (סי' שכא סעיף יב), אבל מותר לפרר לחם לפני התרנגולים, דהואיל וכבר נטחן אין לחוש, דאין טוחן אחר טוחן (הגהות מיימוני פרק כ"א ור"ן פרק כלל גדול וסמ"ג). ובמשנ"ב (ס"ק מ), היינו אפילו להכין להם שיאכלו לאחר זמן. וכדלקמיה.

ולכאורה כן נראה מוכרח מסידור לשון הרמ"א שהביא בסמוך את חילוקו של הרשב"א וכל זה לא מיירי אלא בחותך ומניח אבל אם לאכלו מיד הכל שרי, ומבואר דההיתר של פירור לחם הוא בלאו הך סברת היתר שכוללת את כל האמור בסעיף. וכן נקט בשולחן ערוך הרב בפשיטות¹⁸.

אולם בביאורים ומוספים של 'דרשו' ציינו שמוכא בתשובות וכתבים לחזו"א (סי' ס ס"ק א) שאפילו צנימים ומצות יש לפורר דווקא סמוך לסעודה, אם לא במקום שא"א לעשות כן. וכן כתב הח"ח בספר נדחי ישראל (פרק לט טוחן ס"ק א) בשם ספר זכרו תורת משה ובספר מחנה ישראל (הטוחן אות ב).

ולכאורה צ"ב, שהרי בביאור הענין דהוה פשיטא להו לרבותינו הפוסקים דאין טחינה אחר טחינה, ביאר בחזו"א (סי' נז ד"ה ענין), וז"ל, ענין אין טחינה אחר טחינה שהזכירו פוסקים אינו ענין לאין בישול אחר בישול שנחלקו הפוסקים... אבל הא דאין טחינה בפת היינו שאין טוחן אלא בהפרדה של חיבור טבעי, אבל הפרדה של חיבורי בני אדם אינו בכלל טוחן, אפילו בחיבור דבר שלא נטחן מעולם, אלא בא לעולם מפורד וכו'¹⁹.

¹⁸ וכן לאידך גיסא, הרשב"א בתשובתו על היתר לאלתר מיירי נמי בדין פירור לחם לפני התרנגולים בשבת, והתיר רק משום לאלתר, ולא נחית להאי טעמא דטוחן אחר טוחן.

¹⁹ ולפי ביאור זה נמצא שאין ההיתר מחמת שהיה כאן בעבר מעשה טחינה, אלא מחמת מציאות ההפרדה שהיתה כאן קודם לכן, והעובדה כי אין החיבור שבא להפרידו בטחינה זו מעצם טבעו וברייתו של הדבר.

ולפי הבנה זו פשוט שאם בפעם השניה הוא טוחן ומפריד דברים שלא נפרדו בפעם הראשונה, והחיבור הוא חיבור טבעי מברייתו, ככה"ג שייכא ביה טחינה, ולא איכפת לן שנעשה מעשה טחינה בדבר זה. ועי' באגלי מל ס"ק כא ומה שהשיב ע"ז בשו"ת מנחת שלמה תנינא סי' כ.

וראה לשון החזו"א בד"ה לענין חיוב טוחן וז"ל, ובננא שחתכה דק דק חייב משום טוחן, ושחוקה שהפרידה בסכין לפירורין דקין אין טחינה אחר טחינה.

ולכאורה לפי ההבנה הנ"ל, הרי גם אי נימא שריסוק נחשב כהפרדה וטחינה הדבר, אבל בודאי ע"י החיתוך שלאחר הריסוק הוא מוסיף בהפרדה ובטחינה, ולמה לא נימא שיש מציאות חדשה של טחינה. ושמא רק

ולפי ביאור זה נמצא שבטחינה אחר טחינה, מיחסרא בעיקר ההגדרה של טוחן שאין כאן מציאות של טחינה, וכיצד ניתן להתנות זאת בתנאי נוסף שיהיה לאכול לאלתר.

ולכאורה פשוט שמה שהצריכו לאלתר היינו משום שלא רצו לסמוך בשופי על שיטה זו שאין טחינה בפת, כי אין זה מוסכם על כל הראשונים [דוגמת הרשב"א בתשובה שם שהתיר לפרר לחם רק משום דהוי לאכול לאלתר], ולכן הקלו רק בצירוף הקולא של לאלתר המבוארת ברשב"א, אבל אין זה הגבלה בעיקר הכלל של טוחן אחר טוחן. וכן מפורש בחיי אדם כאן, 'ויש לזוהר דוקא לאכול לאלתר, דלמקצת פוסקים גם בזה חייב'²⁰.

ועיוין עוד בביאור הלכה (ד"ה לפרר לחם) שנקט בפשיטות שאסור לפרר לחם בכלי המיוחד לכתישה. ומוכרח ג"כ כהנ"ל, שלא רצו לסמוך על הקולא להתיר כאשר החיוב חמור יותר.

טחינה בכלי

[ב] יעויין לעיל ענף א אות ז שהבאנו את מקורות האיסור לטוחן בכלי, ושלא מהני ע"ז ההיתר של לאלתר.

והנה מקור דין זה הוא בתשובות הריב"ש כמבואר בבאר הגולה וביאור הגר"א שם. ובאמת המעיין בתשובת הריב"ש שם יווכח שניכר מדבריו שיש בהם חידוש ואינם פשוטים, ואף דמייטי גמרא ערוכה לקמן בפרק תולין (קמא, א) לאסור.

ולכאורה נראה שבאמת עיקר החידוש בדבריו הוא לומר שמעם האיסור שם הוא מצד שטוחן בכלי המיוחד לטחינה, והיה מקום לומר שאיסור הטחינה הוא מלתא דטחינת אוכלין בעלמא, וכאן הרי הפלפלין וכן שאר תבלינים בודאי אינם ראויים להאכל בלא טחינה ודיכא²¹, ונמצא דדמיון לסילקא, ומנא ליה להריב"ש לומר שזה מצד שטוחן ודך בכלי.

וביותר, שהרי הריב"ש רוצה להמציא מזה דין חדש, שאף שבטחינת אוכלין יסד הרשב"א שישנו היתר של לאלתר, מ"מ בטחינה בכלי המיוחד לכך אין ההיתר של לאלתר, וכמו שמצינו גבי מלאכת בורר שבנפה וכברה אין ההיתר של לאלתר. אמנם לכאורה כאן בדיכת

בגוונא שריסוק היינו טחינה מעליא לגמרי, ומה שאין ההתיכות מופרדות לפנינו אינו כלום שאין זה חיבור אמיתי אלא חיבור של הלחות, כמו שמבואר בדבריו.

ובזה חשבתי להמתיק את לשון הרמ"א בהלכות יום טוב (סימן תקד סעיף ג), ומותר לגרור... וה"ה מצות, בלא שינוי, משום דאין טחינה באוכלין שהיו טחונין תחלה (מהרי"ל).

והעיר הגרע"א בגליונו שם, לא ידעתי למאי דייק בזה. ולא נקיט סתם דאין טחינה אחר טחינה. ובלבוש נקיט באמת סתם.

ולפי האמור נראה שהרמ"א רצה להדגיש כי טעם הדבר אינו משום שהיה כאן מעשה טחינה, אלא המציאות שהדבר היה טוחן ומפורד ולא מחובר מעצם ברייתו.

²⁰ ולפלא שבמשנ"ב לא הזכיר מזה מאומה.

ובספר הלכות שבת בשבת הוסיף לתמוה בזה, שלעומת דין חיתוך ירקות שעת רוב הראשונים להקל בזה, ויש בזה כמה צירופים, כמו שהאריך הב"י, נקטו הפוסקים להלכה וכ"כ במשנ"ב, שלא לסמוך ע"ז אפילו ע"מ לאכול לאלתר, ולחתוך חתיכות גדולות מעט, ואילו לגבי טחינה אחר טחינה הקיל המשנ"ב לגמרי בטחינה גמורה, ולא הצריך שיהיה לאלתר. ויש ליישב קצת לפי האמור לעיל בהערה שאין זה אלא חומרא.

²¹ מה שנקטנו כאן כדבר פשוט מצד המציאות שהשימוש בתבלין לא יתכן בלא טחינה ושחיקה, יעויין בפני יהושע ביצה יד, א שהאריך שאין המציאות כן.

פלפלין פשוט שאין הנידון דווקא שאוכל לאלתר, והציור הפשוט הוא שזה לא לאלתר, כי הרי הפלפלין אינם ראויים לאכילה כלל כמות שהן, והוא דך ושחק אותם הרבה קודם לסעודה שיהיו ראויים לאכילה.

ונידון דברי הריב"ש היה בגרירת גבינה במורג חרוץ, ובגבינה בודאי היא ראויה לאכול גם בלא שום טחינה, ולכן כל איסורו של הריב"ש מבוסס על חידושו שטחינה בכלי שאני, ועל כן בודאי שיש בדברי הריב"ש חידוש גדול, ולא ניתן ללמוד זה בפשיטות מדברי הגמ'.

וראיתי בחזו"א בדברו על דברי המג"א (ס"ק יד) דנקט סברא שאם מרסק לפני מי שאינו יכול לאוכלו בלא הריסוק גרע, וכתב וז"ל, ובאמת הדבר מתמיה שבכל הפוסקים שדנו בפרים סילקא לא הזכירו תנאי שיהא בשביל זה שאינו יכול לאוכלו בלא זה, יעו"ש²².

ולפי דברי החזו"א הנ"ל מבואר שאין חידוש כ"כ בדברי הריב"ש, כי אנו מוכרחים לפרש שטעם האיסור הוא מחמת שהדיכה היא בכלי המיוחד ולא מצד שא"א בלא זה, כי לא שמענו מעולם חילוק כזה.

אבל באמת בדברי הרא"ה שהבאנו לעיל 'דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר', לכאורה מבוארת סברא זו. ואולי כוונת החזו"א היא שלא הזכירו תנאי כזה כאשר המניעה היא מצד הגברא שצריך לאוכלו כמו זקנים שאינם יכולים ללעוס בלא ריסוק, וכאן המניעה היא מצד החפצא דמאכל שהוא מחוסר הכשר.

ועי' תרומת הדשן שם, וז"ל, וא"ת א"כ מי שאינו יכול ללעוס אפי' בבשר מבושל או צלי יהא אסור, הא ליתא דאזלינן בתר רובא דעלמא דחזי לחו ללעוס, לכך לא שייכי בהו טחינה, אפי' למי שאינו יכול ללעוס. אבל בשר חי דלא חזי לשום אדם. וכן נפסק להלכה במשנ"ב ס"ק לב

ועי' עוד בפמ"ג סי' שכד א"א ס"ק ה בביאור דברי המג"א שם, וכן בפמ"ג סי' שכא א"א ס"ק יא.

והנה במשנה ברורה (ס"ק כה) כתב, כתבו האחרונים דדוקא בקתא דסכינא הוא דהתירו לדוך הפלפלין אבל לחתוך אותם בסכין דק דק אסור וכמו בירק לקמן בסעיף י"ב וה"ה לכל תבלין.

ובשער הציון (ס"ק ל) הוסיף, הנה במגן אברהם ציין על זה עיין סעיף י"ב, וכוונתו לדמותו לירק לגמרי, ולפי זה אפשר להקל בסכין בשכוונתו לאכול לאלתר כמו התם, וכן משמע בביאור הגר"א, ובאליה רבה נשאר בזה בצריך עיון.

ובאליה רבה פתם ולא פירש כוונתו למה צ"ע הדמיון לסעיף יב לענין הקולא בחיתוך בסכין כאשר חותך לאלתר.

ובשולחן ערוך הרב ביאר בטעמא דמילתא שיהיה אסור לחתכם בסכין אפילו לאכול לאלתר, משום שאין דרך לאכלם אלא ע"י תערובת. והדברים סתומים.

ועי' באגלי טל (סעיף ל ס"ק ה) שרצה לבאר טעם שלא יועיל היתר לאלתר בפלפלין משום שאינם אלא מכשירי אוכלין, ולא 'אוכלין', ודומה לבורר פסולת מתוך אוכל, שהייב אפילו כדי לאכול לאלתר, משום שאינו אוכל מה שבורר, ולפיכך אינו מותר אלא על ידי שינוי.

²² ועי' משנ"ב סי' שכא ס"ק מה וסי' שכד ס"ק טו ס"ק טו שסתם ולא פירש חילוק כזה.

[והדברים מחודשים, דאמו נאמר תנאי של אוכל גם בטוח, והרי בבורר זה נאמר משום שבורר פסולת מתוך אוכל זה דרך ברירה ולא דרך אכילה, ומנא לן לקבוע כלל כזה שנלמד מזה גם בטוח].

ולפי האמור יש לצדד שלא יועיל ע"ז היתר של לאלתר כי כל מהות דיכת פלפלין אינו דרך אכילה, שהדרך היא לדון הפלפלין הרבה זמן קודם לאכילה, ולא תוך כדי האכילה, וזה פשוט²³.

ריסוק פירות

[ג] כתב בחזו"א שם, לענין חיוב טוחן אין נפקותא בין דבר יבש שמתפרד לרסיסים נפרדים, ובין דבר רטוב שמתדבק במחינתו לגוש עב, שהרי דבילה וגרוגרות שנכתשין מתדבקים לגוש, ומ"מ יש בהן משום טוחן, וכו', יעו"ש כמה ראיות. ואח"כ מבאר עוד הסברא וז"ל, וכן הדין נותן דחיבור הנעשה ע"י הלחות לא חשיב חיבור וכו'.

ולפי דבריו אלו נקמו הרבה מן הפוסקים לאסור מעיכת וריסוק פירות אם לא בשינוי או בב' שינויים.

ולכאורה יש לדון שלא נראה כי בכל מעיכה של פרי החיבור והדיבוק של חתיכות הפרי המרוסק הינם דיבוק מחדש מכח הלחות, אלא שבניגוד לדבר יבש שריסוקו גורם הפרדה בין כל חלקיו כיון שהוא מתפרק לגורמים ומתפרד לחתיכות מפוזרים, דבר לח הריסוק לא גורם לו הפרדה בין מרכיביו. ושוב ראיתי בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' עד שהאריך בזה.

שינויים בדיכת פלפלין ומלח

[ד] יעו"יין היטב בשו"ע סי' שכא סעיפים ז – ח לגבי דיכת פלפלין ומלח.

והנה לשון המחבר המצריך תרי שינויי, גם שידוכם בקת הסכין וגם בקערה ולא במכתשת, מבוסס על דברי הרמב"ם (פכ"א ה"כ), הצריך לדוק פלפלים וכיוצא בהן ליתן לתוך המאכל בשבת הרי זה כותש ביד הסכין ובקערה אבל במכתשת חייב מפני שהוא טוחן.

ובלשון הרמב"ם היה משמע לכאורה שבלאו שני השינויים היה חיוב דאורייתא, אבל פשוט שאינו כן, אלא סגי בשינוי אחד להוציא מידי חיוב דאורייתא, והשינוי השני נצרך משום דמחזי כעובדא דחול, כמו שכתב המשנ"ב (ס"ק כה).

ומעתה נראה שמה שהעתיק הב"י בהמשך דבריו את דברי השבלי הלקט דס"ל דבקתא דסכינא הוי שינוי גמור ומותר לכתחילה אין זה סתירה כ"כ לפסקו של המחבר דבעי תרי שינויי, ולא סגי בהך שינוי גמור, כי השינוי הגמור בא להוציא מדין איסור מדרכנן בעיקר המלאכה, שיהיה 'פטור אבל אסור', וכמו בכל שינוי שעושה מצורת המלאכה דאורייתא,

²³ ובדברי החזו"א (ד"ה ואמנם) שהקשה על הרשב"א, דתנא מהדר אתקנתא ויהיב שריותא בקתא דסכינא ליתני דמרסק סמוך לאכילה, נראה שלא סבירא ליה הך חומרא דהאליה רבה.

ועכ"פ לפי סברות אלו נראה לדמות לפלפלין מה שמצוי היום לחתוך בצל דק דק על מנת לערכו בסלט עם ביצה, שלא יועיל כזה ההיתר של לאלתר.

ובאמת מצד המלאכה עצמה זה מותר לכתחילה, רק יש כאן איסור אחר של עובדא דחול שלהוציא ממנו בעי שינוי נוסף.²⁴

וכן נראה בלשון הלבוש כאן: 'ובלבד שיעשה ע"י שינוי מעובדין דחול, והוא שיעשה שינוי גמור כגון שידוכם בקתא של סכין ובקערה ולא במכתשת'.²⁵

ובמאירי (קמא, א) איתא בזה"ל, ויש מחמירין במלח הואיל וכך דרכו בחול ואין הדברים נראין. ומ"מ אף לדבריהם מותר לדוקה בחתיכת הכר או בין אצבעותיו או מכסה המלח בשולי המפה ודק ביד הסכין על המפה.

ונראה מדבריו שנצרך שינוי נוסף במלח, ומהני להפקיע מידי עובדא דחול.²⁶

²⁴ ועי' במשנ"ב ס"ק כה להשוות דין הפלפלין והמלח בהא דבעי תרי שינויי, ובשעה"צ ס"ק לב לדחות דיוק רבינו הגר"א בלשון המחבר להקל במלח, משום שכל האחרונים המחמירים בפלפלין אוסרים גם במלח. ומצאתי שהבא"ח בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן מב) מביא דעת כמה אחרונים כן, ומסיים בה ש'הגאון רבינו אליהו מוויילנא ז"ל יחיד הוא בכונת מרן ז"ל'.

ובעצם ההערה ודקדוק לשון המחבר, היה מקום לבאר דבפלפלין דהוי טוהן דאורייתא בעי תרי שינויי, אבל במלח שאינו גידו"ק והוי רק איסור מדרבנן, להכי סגי בשינוי אחד, וכ"כ בספר תהילה לדוד.

ובעיקר דין המלח כאן, שאף שאינו גידו"ק ממש, מ"מ דמי לגידו"ק כיון שמוציאין אותו מן הקרקע, יעויין בתשובת הגרע"א הנ"ל ובפמ"ג משב"ז סי' תקד ס"ק א. ויצוין עוד שבקובץ פעמי יעקב (כה, תשנ"ד עמ' יד ואילך) נדפסה תשובת הגרע"א מכת"י בו הוא נשאר בצריך עיון על דברי הרמ"א כאן למה מחלק בין מיני המלח וכו', והרי אין טחינה אלא בגידו"ק.

²⁵ וראיתי בספר ערוך השולחן שכתב דבר מוזר ביותר, וז"ל, אבל מרש"י שם [ד"ה דקמשני] מבואר דצריך שני שינויים שכתב כיון דקמשני שלא בריחים ושלא במדוכה עכ"ל הרי כתב מפורש דתרתו בעינן. וכל רואה יתמה, חדא, שאין מוכרח כלל שזה ב' שינויים, אלא זה שינוי אחד משני אופנים של דיכה או בריחים או במדוכה.

וביותר, ולטעמך, שהרי בשיטת הרמב"ם מוכרח שאינו מחשיב זה כב' שינויים, שהרי את ב' השינויים הללו כתב רש"י על הדרך בקתא דסכינא, והרמב"ם מצריך שינוי נוסף על הדיכה בקת הסכין.

ושוב הראוני שכבר בביאור הגר"א בדברו על חב' שינויים ציין דברי רש"י אלו, וצ"ת.

ועוד יש להעיר בזה, לדברי רב יהודה מותר לדוך הפלפלין רק חדא חדא ולא תרתי כדעת רבא דפסקינן כוותיה. ולכאורה מה שדך אחד אחד הוי ג"כ שינוי במעשה הדיכה שלא דך כדרכו כמה ביחד, וא"כ נימא שיצא בזה ידי חובת שני שינויים, ולכאורה אם יש בכאן שני שינויים גם שאינו דך בריחים וגם שאין זה לתוך מדוכה, יחד עם שינוי זה הוי ג' שינויים, וזה לא שמענו מעולם.

וסימוכין לזה שגם לטחון אחד אחד נחשב כשינוי מצאתי בדברי התוס' בביצה (יד, א ד"ה בית הלל) וז"ל, אבל מלח של ים צריך שינוי לדוך אותו גרעין גרעין. [ועיקר דברי התוס' שם צ"ב, יעויין מהרש"א ומהר"ם שיף שם].

²⁶ והרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א רצה להביא מקור להא דבעי תרי שינויי מדברי בית שמאי במשנה ביצה [פ"א מ"ז], בית שמאי אומרים תבלין נדוכין במדוך של עץ והמלח בפך ובעין הפרור וכו'. ועיי"ש במלאכת שלמה ובתפארת ישראל שדנו באריכות אי לב"ש במלח בעי ב' שינויים גם בפך וגם בעין הפרור או דאו או קתני.

ועתה ראיתי בפסקי רי"ד לקמן שם (קמא, א), רבא אמר כיון דמשני אפי' טובא נמי. פי' זהו שינוי, דשינוי דמדוך שלעין הוא שינוי אחד, דכדרכן הוא במדוך שלאבן, כדאמרן בפר"ק ביצה, וקתא דסכינא הוא שינוי דשינוי, הילכך אפי' טובא שרי ואפילו בשבת.

והנה דברים אלו הינם מקור דברי השבלי הלקט שמביא הך דשינוי גמור בשם הר' ישעיה. וע"כ שהכל הולך אל מקום אחד, והמכוון ב'שינוי גמור' היינו שזהו שינוי על שינוי, והוא תרי שינויי, כי אין המכוון בתרי שינויי שיעשה ב' שינויים בדווקא, אלא שהוא משנה בכפליים, שהדרך הרגילה היא באופן מסוים, והוא משנה גם מהשינוי הרגיל, וכגון כאן שהוא דך בקת הסכין ולא משנה למדוך של עץ.

וראיתי שמעירים על דברי החזו"א שאמר לרסק בננות לתינוק כדרך שמרסקין בשיני המזלג, וכתב 'זאין לנו להתיר רק ע"י שינוי בקתא דסכינא או קתא דכף ומזלג'. ולכאורה כאשר מרסק בקת הסכין יש כאן שינוי גמור, או ב' שינויים, שגם משנה את אופן הריסוק מהשינויים של הכלי לקת שלו, וגם ממזלג או כף לסכין, אבל כאשר מרסק בקת המזלג לכאורה אין כאן אלא שינוי אחד ולא שינוי גמור²⁷.

טחינה ביד

כתב הבית יוסף כאן בתו"ד, וז"ל, ובפרק מפנין (קבת). גבי הא דתניא חבילי פיאח ואיזוב וכו' וקוטם ביד ואוכל ובלבד שלא יקטום בכלי פירש רש"י שלא יקטום בכלי כדרך חול כדאמרין (עד): מאן דפרים סילקא דמי לטוחן. משמע מדבריו דלא מיחייב אלא כדפרים בכלי דוקא אבל פרים ביד לא, ומיהו אפשר דאיסורא דרבנן מיהא איכא.

וכן דייק בלשון רש"י בספר מגן אבות למהר"ם בנעט, וכן נראה בלשון התוספות רי"ד שם שכתב לחלוק על דברי רש"י בעיקר האיסור של טחינת כל אוכל, ולבסוף סיים בה: והאי דקאמר הכא שלא יקטום בכלי נ"ל מפני שהן קשים כעצים מיחזי כמאן דקמים להו לצורך שום תיקון ולא לצורך אכילה. והיינו שלרש"י נקיט כלי דייקא משום שאין טוחן אלא בכלי, ולדבריו בעי דווקא כלי היכא שניכר מכך שקוטם בכלי שלא עושה זאת דרך אכילה.

וראה עוד בדברי מהרש"ל ביש"ש ביצה פ"ד סי' ז.

ולכאורה נראה שאף שאין בדיוק בלשון רש"י למישמע אלא להוציא מכלל חיוב תולדה דטוחן, ופשוט כהכנת הב"י שעדיין יתכן שישנו איסור דרבנן, מ"מ יהיה בזה סניף להקל בגוונא שהטחינה תהיה רק ביד ולא בכלי.

וכן מצינו בספר תוספת שבת על דברי המחבר (סימן שב סעיף ז), טיט שעל בגדו משפשפו מבפנים דלא מוכחא מלתא לאתחזווי כמלבן, אבל לא בחוץ דדמי למלבן ומגררו יד בצפורן. ויש מפרשים דה"מ לח אבל יבש אסור דהוי טוחן.

וכתב בתוספת שבת (ס"ק כו) בטעם השיטה הראשונה בשו"ע דלא חייש לטחינת הטיט היבש, דלא מיקרי טוחן אלא בכלי אבל לא ביד, ובצירוף משאצל"ג מותר לגמרי.

²⁷ ובשו"ת אגרות משה (שם) עורר על דברי החזו"א מצד אחר, וז"ל, והנה גם החזו"א מתיר שם בשינוי והשינוי כתב שהוא בקתא דסכינא או קתא דכף ומזלג, ולכאורה כף עצמו והקתא דכף שוין לענין קושי השחיקה וכמדומני שבכף שהוא עגול מתחתני קשה יותר לשחוק בו מבקתא ומ"מ מחשיב הקתא לשינוי. ואולי משום שהוא שינוי בעצם מלאכות דעושיין בכף ולא בקתא עדיף ליה... וק"ק להחזו"א דמשמע דאיכא איסור דאורייתא לשחוק בננות כדרך הנשים בחול איך מתיר בשינוי הא מדרבנן אסרו כל מלאכה בשינוי וצ"ע ק"ל.

ונפ"מ בכמה נידונים כמו פירור לחם שדנו בזה הראשונים להתיר משום טוחן אחר טוחן,
וכן חיתוך מין אוכל לשנים ביד שנסתפקנו לעיל בהערה, וכל כיוצא בזה. [ולפלא שבארחות
שבת בפתיחה לפרק ה סתמו שזהו בכלל החיוב מן התורה].

=====

מלאכת טוחן

ענף ראשון: הערות ובירורים בדין טחינת אוכלין

חילוק התוס' בין סילקא לשאר אוכלין וביאורו / קושיא מסברת ה"ר יוסף המובאת באור זרוע / דרכים נוספות בראשונים בביאור החילוק / הרחבת ההסבר בביאור המושג של טחינה באוכלין; ב' אנפי בגדר התולדה / הנפ"מ בין חילוקי הראשונים / בדברי התוס' לקמן שמחלקים בין חתיכות גדולות לחתיכות דקות מאוד, ובישוב סתירת דבריהם / בביאור שיטת הרמב"ם שהחיתוך הוא 'לבשלו'; בתולדה בעינן שיהיה ה'פועל יוצא' והתועלת מן המלאכה / דין כתישה וריסוק באוכלין, וחיתוך חתיכות גדולות בעצים / בביאור שיטת הרשב"א דטחינת אוכלין לאוכלן לאלתר שרי / דרכו של רבינו הגר"א בהבנת דברי הרשב"א / נטיית והכרעת הפוסקים להלכה

ענף שני: חקרי הלכות

טחינה אחר טחינה / טחינה בכלי / ריסוק פירות / שינויים בדיכת פלפלין ומלח / טחינה ביד

ענינים שנידונו בהערות

מעשה שבת בבצלים שנטחנו דק דק בשבת / צירופו של התרוה"ד נידון טחינה בגידו"ק עם טחינה באוכלין / דין חותך אוכל לשנים / ירק הסילקא ודרך אכילתו / טחינה בגידולי קרקע / שילוב התנאי של 'לבשלו' עם היתר הרשב"א של לאלתר בדברי המאירי והמנ"ח / צדדי היתר לרסק ביצים / השינויים הנצרכים בפעולת דיכה וטחינה